

----- Araştırma makalesi -----

TÜRKÇE SÖZLÜK'TEKİ BİÇİM BİLİM TERİMLERİNE SÖZLÜK BİLİMSEL BİR BAKIŞ¹

Duygu KAMACI GENCER*

Öz

Çalışmanın amacı, genel amaçlı sözlüklerde yer alan dil bilgisi uzmanlık alanı terimlerinin dil bilimsel analizinden yola çıkarak, sözlük bilimsel sonuçlara ulaşmak ve genel amaçlı sözlüklerde yer alan etiketleme, tanımlama ile güncelleme sorunlarına çeşitli çözüm önerileri sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda bir akademi sözlüğü olarak Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük'te yer alan dil bilgisi etiketli biçim bilim terimleri, öncelikli olarak biçim bilimsel analize tabi tutulmuş ardından ilgili terimler, sözlük bilimsel veriler eşliğinde tartışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Türkçe Sözlük'teki dil bilgisi etiketi ile işaretlenen terimler ile dil bilimi etiketli terimler arasındaki sınırların bulanıklaştığı tespit edilmiştir. Aynı bulanıklık, biçim bilim ile biçim bilgisi kavramları arasında da gözlemlenmiştir. Sözlük bilimsel ölçütler eşliğinde Türkçe Sözlük'te, biçim bilim terimlerinin tanımlarında (etiketleme, tanım, örneklendirme gibi) sistematik bir yöntemin izlenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Biçim bilim literatüründe yaygın bir şekilde kullanılan kimi terimlerin ise Türkçe Sözlük'te madde başı olarak yer almadığı tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuçlar eşliğinde, Türkçe Sözlük'ün çevrim içi versiyonunda uzman, yarı uzman ve uzman olmayan sözlük kullanıcılarına göre

¹ Bu makale, 17-19 Eylül 2018 tarihinde gerçekleştirilen IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan "TDK Türkçe Sözlük'te Dil Bilgisi Etiketli Madde Başlarının Tanımları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı özet bildirinin genişletilmiş şeklidir.

* Arş. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-posta: duygukamaci@windowslive.com

ORCID: 0000-0001-7200-2767

Geliş/Received: 16 Haziran 2021 / 16 June 2021

Kabul/Accepted: 22 Aralık 2021 / 22 December 2020

farklı tanımlamaların yapılabileceği ve biçim bilim terimlerinin biçim bilgisi terimlerinden ayrılarak dil bilimi etiketi ile işaretlenebileceği önerilerine yer verilmesinin ardından Türkçe Sözlük'ün dil bilimsel ve sözlük bilimsel veriler eşliğinde güncellenmesi gerektiği kanısına varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Türkçe Sözlük, Biçim Bilim, Terim, Sözlük Bilim, Etiket, Dil Bilgisi.*

A LEXICOGRAPHIC OVERVIEW OF THE MORPHOLOGY TERMS IN TURKISH DICTIONARY

Abstract

The aim of the study is to reach lexicographic results based on the linguistic analysis of morphology terms in general purpose dictionaries and to offer various solutions to labelling, definition and updating problems in these dictionaries. For this purpose, grammatical-labeled morphology terms in Turkish Dictionary prepared by the Turkish Language Association, an academy dictionary, were firstly subjected to morphological analysis, and then the terms were discussed in the presence of lexicographic data. As a result of the analysis, it has been determined that the boundaries between the terms marked with the grammar label in Turkish Dictionary and the terms with the linguistic label have become blurred. The same blurriness was observed between the concepts of morphology and grammar. It has been concluded that a systematic method (such as labeling, definition, exemplification) is not followed in the definitions of morphology terms in Turkish Dictionary with lexicographic criteria. It has been determined that some terms, which are widely used in the morphology literature, are not included in the dictionary as an entry. In the light of these results, it is stated that different definitions can be made according to expert, semi-expert and non-expert dictionary users in the online version of the Turkish Dictionary, moreover morphology terms can be separated from grammar terms and marked with a linguistics label. It was concluded that Turkish Dictionary should be updated with linguistic and lexicographic data.

Keywords: *Turkish Dictionary, Morphology, Term, Lexicography, Label, Grammar.*

Giriş

Bir dilin söz varlığını tanımlayan genel amaçlı sözlüklerin kapsamlarının oldukça geniş olması, onları aynı zamanda karmaşık birer başvuru kaynağına dönüştürmektedir. Çünkü genel amaca yönelik hazırlanan

tek dilli sözlükler, gündelik dilde sıklıkla kullanılan sözcüklere ev sahipliği yapmanın yanında, çeşitli uzmanlık alanlarına ait terimleri de içerebilmektedirler. Bir dilin söz varlığında sapmalar gösteren terimler, sözlük kullanıcılarına ilgili madde başının kullanımına yönelik bilgi verme amacı ile çeşitli işaretleyiciler/etiketler eşliğinde diğer madde başlarından ayrılmaktadır. Sözlükçülük tarihinin ilk örneklerinde bu türden sapmalar, çeşitli sembollerle² (*, †, ‡ gibi) gösterilmiştir. Ancak günümüz sözlüklerinde bir terimin ait olduğu alanı belirtmek üzere çoğunlukla *etiketler* (label) kullanılmaktadır.

Kullanımı yüzyıllara dayanan ve çeşitli türden sapmaları işaretleme işlevi gören etiketler, araştırmacılar tarafından çeşitli biçimlerde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar içinde bir *alan etiketi* (domain label) özelliği gösteren ve çalışmanın odağında yer alan *dil bilgisi* etiketi, sözlüklerdeki dil bilgisi terimlerini diğer söz varlığından ayırmak/işaretlemek amacıyla işlevsel biçimde kullanılmaktadır.

Bu çalışmada Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan ve genel amaçlı tek dilli akademi sözlüğü olma özelliği gösteren TS'de³ (2011) yer alan *dil bilgisi* etiketli biçim bilim terimleri, sözlük bilimsel ve biçim bilimsel ölçütler eşliğinde incelenecek; söz konusu terimler ile TS'de kullanılan *dil bilgisi* etiketinin kapsamı üzerine kullanıcı odaklı çeşitli öneriler sunulacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sözlük ve Sözlük Kullanıcısı

Genel hatları ile bir dilin söz varlığını içeren başvuru kaynağı olarak tanımlanabilecek sözlükler, sözlük bilimsel bağlamda çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Bergenholtz (2014: 19), sözlüğün pragmatik işlevine değinerek onu kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayan sözlük bilimsel bir başvuru kaynağı olarak nitelendirmiştir. Atkins ve Rundell (2008: 45) ise kullanıcı odaklı bir tanımın ötesine gitmiş ve iyi/güvenilir bir sözlüğün, kullanıcıların ihtiyaçlarını en üst seviyede karşılayan sözlük olduğunu dile getirmiştir. Kullanıcı ihtiyaçlarına göre şekillenen bir sözlük, mutlaka tutarlı bir etiketleme sistemine sahip olmalı ve kullanıcılara her sorgusunda birbiri ile örtüşen, çelişmeyen veriler sunmalıdır. Atkins ve Rundell, bu aşamada sözlüklerin editöryel süreçlerinin, belirli bir yönerge eşliğinde sürdürülmesi ve editörler tarafından benimsenen çeşitli ilkelerin, sözlüklerin kullanım

² Madde başlarının kullanımları ile ilgili çeşitli işaretleme yöntemleri için bk. Wells (1973)

³ Bu çalışmada Türkçe Sözlük (2011) TS kısaltması ile karşılanacaktır.

rehberlerinde kullanıcılara sunulması gerektiğinin altını çizmişlerdir (2008: 183). Trap-Jessen (2013) da sözlük bilimin en önemli aşamasının sözlüğün planlama aşaması olduğunu vurgulayarak editörlerin, sözlüklerde hedef kitle ihtiyaçlarının analizine dair önemli kararlar vermeleri gerektiğini dile getirmiştir:

“Sözlükte kaç sözcük olmalı ve bu sözcükler hangi kriterlere sahip olmalıdır? Hedef kitle için ne tür bilgiler önemlidir? Hedef kitle, gerçek kullanıcı grubuyla örtüşmekte midir? Örtüşmüyor ise bu önemli midir? Okuyucuya belirli bir sözcüğün anlamını açıklamanın en iyi yolu nedir?” (Trap-Jessen, 2013: 37)

Atkins ve Rundell’in (2008) güvenilir sözlük kavramı çerçevesinde ön plana çıkardıkları editöryel süreçlerden farklı olarak Boz (2015: 51), sözlük bilimi araştırmalarının da (sözlük eleştirilerinin) kullanıcı odaklı sözlüklerin hazırlanmasına yardımcı olabileceğini ifade etmektedir. Diğer taraftan Boz (2015) sözlükçülerin, kullanıcıların ihtiyaçlarını göz önüne alarak sözlükleri düzenli olarak güncellemeleri gerektiğini de vurgulamaktadır. Bu bağlamda, hedef kitle açısından dikkate alındığında sözlükler hem uzman hem de uzman olmayan genel kullanıcılar için bilgi sağlamalarından ötürü kullanıcı profili ve hedef kitle oldukça önem arz etmektedir (Girişen, 2020: 58).

Sözlüklerin hedef kitlesi, sözlüğün tüm aşamaları için oldukça önem arz ederken Fathi’ye göre (2014: 92) “alan uzmanları, sözlük kullanıcısı olarak neredeyse hiç dikkate alınmamıştır”. Fathi, bu noktada sözlük kullanıcısı tipolojisinin daha çok çeviri yapan ya da dil öğrenenler ile sınırlı tutulduğunu ifade ederek, belirli bir bilim ya da sanat dalından bir uzmanın da sözlüklere sıklıkla başvurduğunu dile getirmiş ve sözlüklerin hazırlanma aşamalarında uzman ihtiyaçlarının da gözetilmesi, hatta mevcut sözlüklerin uzman ihtiyaçları doğrultusunda da güncellenmesi gerektiğini ifade etmiştir (2014: 108-109).

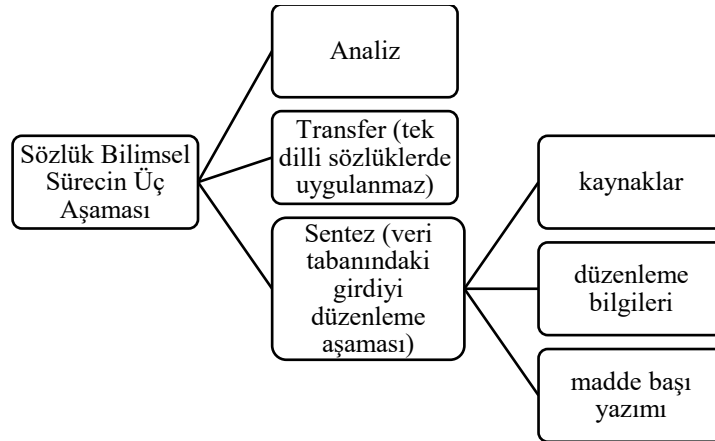
1.2. Etiket, Etiket Sınıflandırmaları ve Dil Bilgisi Etiketleri

Günümüz sözlük biliminde etiketler, bir madde başının kısıtlı kullanımını gösteren *sözlük bilimsel işaretleyiciler* (lexicographic indicator) (Burkhanov, 1998: 115) olarak karşımıza çıkmaktadır. Etiketler, bugün çoğu elektronik sözlükte, sözlük içinde çapraz gönderime olanak verirken diğer taraftan kullanıcılara ilgili etiket ile bilgi vererek meta-leksikografik bir bağlantı da sağlamaktadır (Tosovac, 2012: 25). Sözlükçüler⁴ en başından itibaren bir sözcüğü karakterize etmek için tek başına tanımın yeterli

⁴ *Sözlükçü* terimi, Özcan’ın (2018) inşa ettiği ayırmadan (sözlük bilim-sözlükçülük) hareketle uygulamalı sözlük araştırmacılarını karşılamak üzere kullanılmıştır.

olmadığını fark etmişlerdir (Brewer, 2016: 488). Madde başlarının kullanımları hakkında sözlük kullanıcılarına fikir veren etiketlerin geçmişi 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. John Bullokar'ın derlediği 1616 tarihli *An English Expositor*'da terimler ait olduğu uzmanlık alanlarını (botanik, mantık, matematik gibi) belirten etiketlerle işaretlenmiştir (Wells, 1973: 87). Zaman zaman normatif bir işlev de gören etiketler, sözlük hazırlama sürecinde sözcük listesinde sapmaya neden olan sözcükleri işaretlemek üzere kullanılmıştır⁵ (Kilgarriff, 2013: 87). Sözlükler içinde birden fazla işlevsel değere sahip olabilen etiketler bu özellikleri nedeni ile sözlük eleştirilerinde⁶ de önemli bir konumda yer almaktadır (Akasu, 2013: 48).

Atkins ve Rundell (2008: 387), sözlükbilimin üç aşamasında (*analiz, transfer ve sentez*) etiketleri, veri tabanındaki sözcüklerin düzenlenmesi aşamasında kullanılan *düzenleme bilgileri* (distributing information) çatısı altında değerlendirmektedirler. Sentez aşamasında önemli rol oynayan etiketler, kullanıcı profili ve tanımlama ile de doğrudan ilişkilidir. Bu noktada etiketlerin, tanımlar için bir çerçeve ya da bağlam sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

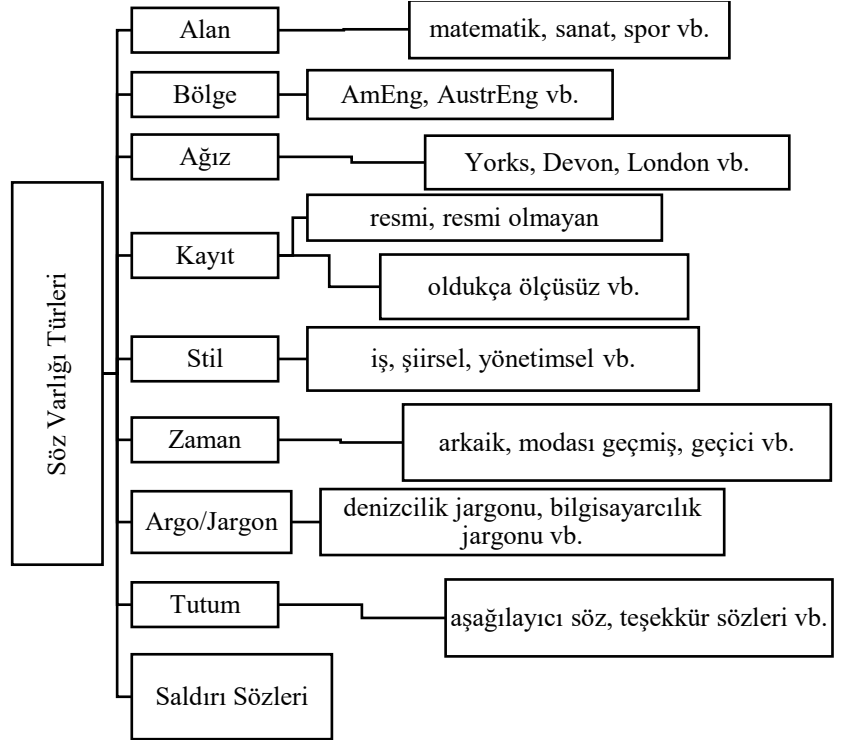

Şekil 1. Atkins ve Rundell'a (2008) göre Sözlük Bilimsel Sürecin Üç Aşaması

⁵ Sözlüklerde etiketleme stratejileri hakkında daha fazla bilgi için bk. Atkins ve Rundell (2008: 403-404)

⁶ Sözlük bilimsel eleştiri, çeşitli değerlendirmeler eşliğinde sözlük/sözlüklerin geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlayan bir sözlükbilim alanıdır. Akasu (2013: 48) sözlük bilimsel eleştiride madde başlarının anlamları ve düzenlenmesi yanında etiketlerin de birer sözlük bilimsel eleştiri nesnesi olduğunu vurgulamıştır.

Sözlükbilim literatüründe *etiketler*, çeşitli biçimlerde sınıflara ayrılabilir. Kilgarriff (2013) diğer madde başlarına göre önemli ölçüde sapma gösteren sözcükleri işaretlemek üzere kullanılan etiketleri *dil bilgisi*, *kayıt*, *alan* ve *bölgesel* olmak üzere dört başlıkta değerlendirmektedir. Atkins ve Rundell ise (2008: 185) etiketleme yapılan söz varlığını *alan*, *bölge*, *ağız*, *kayıt*, *stil*, *zaman*, *argo/jargon*, *tutum* ve *saldırı sözleri* olarak sınıflandırmışlardır⁷.

Şekil 2. Söz Varlığı Türleri ve Etiketler (Atkins ve Rundell, 2008: 185)

Etiket sınıflandırmaları sözlük bilimciler arasında çeşitlense de terimlerin sözlüklerde *alan etiketleri*⁸ (domain labels) ile işaretlendiği hususunda görüş birliği mevcuttur. Alan etiketleri ilgili madde başının ilişkili olduğu teknik disiplini belirtmek üzere kullanılmaktadır (Hartman ve

⁷ Daha fazla etiket sınıflandırması için bk. Hartman ve James (1998), Jackson (2002)

⁸ Jackson (2002: 180-181) ve Hartman ve James (1998: 57) alan etiketinin yanı sıra *konu etiketi* terimini de kullanmışlardır.

James 1998: 57; Jackson, 2002: 114). Bir uzmanlık alanına ait sözcükleri işaretleyen alan etiketleri, beraberinde sözlüklere hangi alanların dâhil edileceği sorununu da getirmektedir. Örneğin bir okul sözlüğü *fizik, spor, yurttaşlık bilgisi* gibi okul müfredatını içeren uzmanlık alanlarını bünyesine dâhil edebilecek iken tek dilli akademik bir sözlük (Oxford English Dictionary gibi), var olan tüm alanların söz varlığını kapsamına alabilecek niteliktedir (Atkins ve Rundell, 2008: 184).

Sözlüklerin *parçacıl yapılarında* (microstructure) bulunan ve parçacıl yapı içindeki biçimle ilgili yorumlardan biri olarak madde başına dair dil bilgisel bilgiler veren etiketlerden⁹ (-den, -le, ünl., zm., nsz. gibi) (Aslan, 2020: 161) farklı olarak *dil bilgisi* (db.) etiketi, bir uzmanlık alanı olan dil bilgisine ait terimleri işaretlemek üzere kullanılmaktadır.

1.3. Terminografi ve Sözlük Bilim

Sözlüklerde yer alan terimlere¹⁰ bir terminolog gözü ile bakan Cabre (1999: 37) *sözcük bilimin* (lexicology) uygulamalı bir alanı olarak değerlendirdiği sözlük bilim ile *terminografi*¹¹ (terminography) arasında bir ayırım yapmış ve söz konusu iki alanın da birbiri ile örtüşse dahi temelde özel uzmanlık alanlarına ait terim listeleri ile genel amaçlı sözlüklerde yer alan terimler arasında yaygınlık bakımından bir ayırım inşa etmiştir. Genel amaçlı sözlüklerde yer alan terimler ile uzmanlık alanlarına dair listeler arasındaki farklılığa dayanarak, terimlerin buldukları başvuru kaynaklarına göre çeşitli biçimlerde tanımlanabileceğini söylemek mümkündür.

Cabre (1999: 38), terminografik ve sözlük bilimsel açıdan terimlerin listelenmesinde, biçimden anlama (sözlük bilimsel) ya da anlamdan biçime (terminografik) doğru devam eden semasiyolojik bir süreçten bahsetmektedir. Cabre ayrıca terminografik süreçlerde terim birliğinin esas alındığını ve bir terim için farklı anlamlar mevcut ise bu anlamlar içinde yalnızca bir tanesine öncelik verildiğini de ifade etmektedir. Cabre'nin (1999) oluşturduğu bu bağlamsal farklılıklardan yola çıkarak, genel amaçlı sözlüklerde yer alan terimler ile terim sözlüklerinde yer alan terimlerin

⁹ TS'nin (2011: XXIX) kullanım kılavuzunda etiketler *kısaltma* olarak yer almıştır.

¹⁰ Bir kavramı belirtmek üzere özel bir uzmanlık alanının uygulayıcıları tarafından kullanılan sözcük, sözcük grubu ya da sembollere *terim* denir (Hartmann ve James, 1998: 138). Belli bir uzmanlık alanında, bir kavramın temsili olan ve çeşitli uzmanlık alanlarına dair özel anlam taşıyan terimler, tek bir bilimsel kavrama karşılık geldikleri için sınırlı bir anlam alanına sahiplerdir (Zülfikar, 2011: 20).

¹¹ *Terminolojik sözlük bilim* ya da *özel sözlük bilim* (special lexicography) terimleri ile de karşılanan terminografi, terminolojinin uygulamalı bir alanıdır (Girişen, 2019: 75-76).

tanımlanmasında farklı yönelimlerin olacağı ve sözlük bilimsel eleştiri yaparken söz konusu bağlam farklılığının da göz önünde bulundurulması gerekeceği çıkarımı yapılabilir.

Cabre'nin (1999) çizdiği çerçeve, sözlük bağlamına bağlı terim tanımlamaları ile genel amaçlı sözlüklerde etiketler eşliğinde işaretlenen terimlerin *uzman*, *yarı uzman* ya da *uzman olmayan* gibi birbirinden farklı kullanıcı profiline (Bergenholtz ve Kauffman, 1997: 98-99) göre ne şekilde tanımlanacağına dair bir soruyu da akıllara getirmiştir. Nielsen (2013: 368), *uzman* ve *yarı uzmanların* kendi uzmanlık alanlarındaki bir terim hakkında ihtiyaç duydukları tanım ile uzman olmayan sözlük kullanıcıların beklentilerini karşılayan tanımlar arasında farklılık olduğunu ve elektronik sözlüklerde *uzman*, *yarı uzman*, *uzman olmayan* seçeneklerinin işaretlenerek arama yapılabilmesi durumunda bu farklılığın ortadan kalkabileceğini ifade etmiştir. Nielsen'in bu önerisinden yola çıkarak elektronik sözlükler için katmanlı bir kullanıcı sınıflandırması yapılmasının mümkün olabileceğini ancak basılı sözlüklerde bu imkanlar bulunmadığından terimlerin nasıl tanımlanacağına hala bir sorun teşkil ettiği söylenebilir.

1.4. Tanım (Definition)

Sözlük bilimsel bağlamda tanım, bir başvuru kaynağının parçacıl yapısında bulunan, bir sözcük, deyim ya da terimin anlamına dair açıklamaları içeren kısımdır. Tek dilli genel sözlüklerde tanımlar, sözlüklerin en önemli yapı taşları olduğu için bu tür sözlüklere *tanımlama sözlüğü* (defining dictionary) ya da *açıklayıcı sözlük* (explanatory dictionary) de denilmektedir (Hartmann ve James 1998: 35-36). Gökter Gençer ve Yavuzaslan (2020: 396) da sözlüklerin en önemli parçaları olarak nitelendirdikleri tanımların, başvuru sözlükte kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini belirterek bu ihtiyaçların karşılanmadığı, sözlüklerin yöntem bakımından sorunlu olduğunu dile getirmişlerdir.

Sözlükler, amaç ve kapsamaları doğrultusunda çeşitli tanımlama yöntemleri kullanabilmektedir. Sözlük bilim literatüründe *analitik/içlemsel*, *sentez yoluyla/kaplamsal*, *tipikleştirme yoluyla*, *eş anlamlılarla*, *kurala dayalı*, *dolaylı/ima yoluyla*, *düz anlamsal* ve *işari/gösterimsel tanımlama* olmak üzere sekiz farklı tanımlama yönteminden bahsetmek mümkündür (Gökter Gençer ve Yavuzaslan, 2020). Girişen (2019: 89), bir terimin tanımlanmasında bu yöntemler içinden hangisinin tercih edileceği sorusunun ortaya çıktığını ve sözlükçülerin hedefleri doğrultusunda farklı yöntemlere başvurulabileceğini ifade etmiştir.

Özel amaçlı terim sözlüklerinde madde başlarının tanımlanmasında söz konusu yöntemlerden *içlemsel* ve *kaplamsal tanımlama* yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. İçlemsel tanımlamada, terimin üyesi olduğu sınıf

verilerek onu diğer üyelerden farklı kılan yönleri ifade edilmektedir (Gökter Gençler, 2018: 95). Girişen'in (2020: 61) "*cins/sınıf/tür+ayırt edici karakteristikler*" şeklinde formüleştirdiği içlemsel tanım, "*genel sözlükler için en geçerli tanımlama yöntemi*" olarak kabul edilmektedir (Gökter Gençler ve Yavuzaslan, 2020: 399). *İçlemsel tanımın tür ya da sınıf ayırt edici özelliğine karşılık kapsamsal tanım*, bir kavramın kapsamında yer alan sınıfa ait tüm öğelerden oluşmaktadır (Girişen, 2019: 103).

Girişen (2020), çeşitli terim sözlüklerinde yer alan terimlerin tanımlanmasına ilişkin tespit ettiği sorunları şu şekilde özetlemektedir:

"Sözlüklerde kimi zaman tanımlarda bazı kusurlara rastlanmaktadır. Terimi, diğerlerinden farklı kılan özelliklere yer verilmemesi, onun tamamlanmamış olduğunu gösterdiği için bir kusurdur. Bazı terimlerin aşırı kısıtlayıcı tanım yapılarak sözlükte yer alması, bazı terimlerin ise başka terimlerle aynı kategoriye girebilecek özellikleri taşıması yani tanımda gereken ölçüde sınırlandırılmamasından kaynaklanan aşırı geniş kapsamlı tanımla tarif edilmesi de kusurdur. Kavramları birbirlerinin eş anlamlısı ile tanımlamak yani A'yı B ile, B'yi de A ile tanımlamak kısır döngüye sebep olmaktadır. Bununla birlikte terimin kendisi de tanımda kullanılmamalıdır." (2020: 69)

Bir terimin, uzmanlara hitap eden terim sözlüğündeki tanımı ile genel amaçlı bir sözlükteki tanımı arasında bağlamsal açıdan farklılık mevcuttur. Genel amaçlı sözlüklerde bulunan terimlerin tanımlanmasında terminolojik ölçütler değil sözlük bilimsel ölçütler ön plana çıkmaktadır. Sözlük bilimsel bağlamda *tanım (sözlük bilimsel tanım)*, *deşifreleme (decoding)* veya *şifreleme (encoding)* işlevini yerine getiren parçacıl yapının en önemli kısmıdır. Tek dilli genel sözlüklerde sözlük kullanıcıları aktif dil kullanıcıları olduğu için tanımlar, daha çok *şifreleme*¹² işlevini yerine getirerek sözlük kullanıcılarına ilgili madde başında ihtiyaç duyabileceği tüm bilgileri vermektedir.

1.5. Biçim Bilim (Morphology)

Dört temel dilsel düzeyden¹³ biri olan *biçim bilim (morphology)*, sözcüğün iç yapısında (*ses bilimsel ve anlam bilimsel yapı*) sistematik biçimde meydana gelen ses, anlam ve biçimdeki değişikliklerin

¹² *Şifreleme* işlevini gören tanımlarda, pasif söz dağarcığındaki sözcüğün aktif olana geçmesi ile kullanıcının daha çok bilgiye ihtiyaç duyması ve zihnindeki anlamı etkili biçimde doğrulamak istemesi durumunda kullanıcının ihtiyaç duyduğu tüm bilgilere yer verilmektedir (Atkins ve Rundell, 2008: 407-411).

¹³ Katamba (1993) temel dilsel düzeyleri *ses bilimsel, biçim bilimsel, söz dizimsel ve anlam bilimsel* olmak üzere dörde ayırmıştır.

incelenmesidir (Haspelmath ve Sims, 2010: 2). Odağına bir sözcüğün iç yapısını alan ve bununla birlikte bilişsel dil bilime yaklaşarak üretimsel dil kuralları arkasında gerçekleşen zihinsel süreçlerle ilgilenen *biçim bilim*, literatürde çoğunlukla dillerin temel dil bilgisel kategorileri (çekim, türetim, sözcük yapımı) ile ilişkilendirilmiştir (Booij, 2007: 23-24). *Biçim bilim* terimi, bu bağlamda literatürde hem dil bilgisi kuralları hem de biçim bilimin temel motivasyonu olan sözcüklerin iç yapısına gönderimde bulunmaktadır.

Dil bilimsel bakımdan *biçim bilim*, ek ve köklerin birleşme yolları ile sözcüklerin bir araya gelerek karmaşık sözcük biçimlerini oluşturması (*sözcük yapımı*) üzerine temellenmiştir (Hippisley ve Stump, 2016: 1). *Sözcük yapımı* (word formation) işlemleri nedeni ile *biçim bilim* ve *söz dizimi* arasında bir arayüz oluşmuş ve söz konusu dilsel düzeyler arasındaki ilişki, *biçim-söz dizimsel* çalışmalar eşliğinde sorgulanmıştır. Özetle *biçim bilim*, söz dizimi, ses bilim, anlam bilim gibi bileşenler ile sürekli olarak bir ilişki halinde olsa da çekim ve sözcük birimi türetiminde kendine has kuralları olan dilsel bir düzey olarak tanımlamak mümkündür (Aranoff ve Fudeman, 2011: 11).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın amacı, genel amaçlı sözlüklerde *dil bilgisi* etiketi ile işaretlenen *biçim bilim* terimlerine ait tanımların biçim bilimsel (dil bilimsel) ve sözlük bilimsel analizini yapmaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda bir akademi sözlüğü olma özelliği gösteren Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük'ü (2011) amaçlı örneklem olarak seçilmiştir. TS'de yer alan dil bilgisi işaretli madde başlarından yalnızca temel *biçim bilim* terimleri incelemeye tabi tutulmuş, Türkçe dil bilgisi kurallarını içine alan biçim bilim terimleri (*ayrılma durumu*, *ek fiil*, *gelecek zaman görünümü*, *yakınlık fiili*, *yalın zaman* gibi) araştırmaya dâhil edilmemiştir.

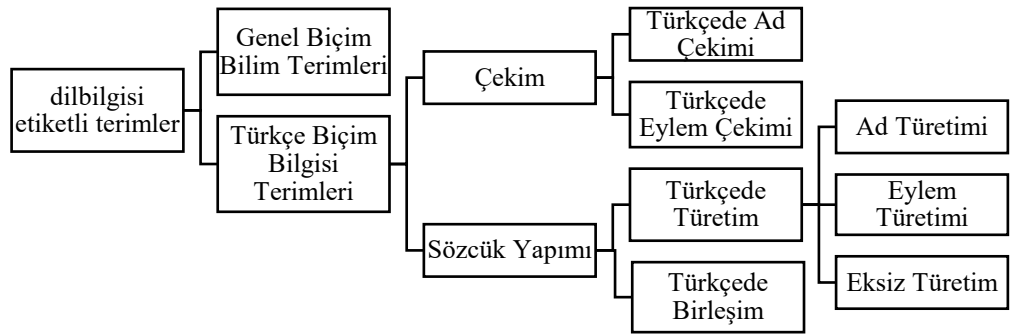
3. BULGULAR

3.1. TS'de Yer Alan Biçim Bilim Terimleri

TS'de *dil bilgisi* etiketi ile işaretlenen *biçim bilim* terimlerini, biçim bilimin kuramsal temeline dayanan *genel biçim bilimsel terimler* (*ek*, *çekim*, *gövde* gibi) ile biçim bilimsel ilişkileri üreten ve bir işlev adını karşılayan (*ayrılma durumu*, *iyelik eki*, *işteş çatı* gibi) *Türkçe biçim bilgisi*¹⁴ terimleri

¹⁴ *Dil bilgisi* (grammar) terimi bir dilin işleyişindeki yapısal kurallar bilgisini (İmer vd., 2011: 90) karşılamaktadır. Biçim bilgisi ise bir dilin karmaşık sözcük yapılarını inceleyen dil bilgisi alanıdır. Bu bağlamda TS'de biçimsel ilişkileri gösteren *dil bilgisi* etiketli terimler, bir dil bilim alt alanı olan ve genel olarak sözcüklerin yapılarını inceleyen biçim bilim terimleri ile bir dilin (Türkçenin) biçim bilgisel ilişkilerini inceleyen dil bilgisi terimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Söz konusu biçim bilgisi terimlerini, kendi içinde *çekim* (ad ve eylem çekimi), *türetim* (ad ve eylem türetimi) ve *birleşme* terimleri olarak sınıflandırmak mümkündür.

Şekil 3. TS'de Dil Bilgisi Etiketli Terimlerinin Sınıflandırılması

3.1.1. Biçim Bilim (Kavram ve Terim)

TS'de *biçim bilim* terimini karşılamak üzere *biçim bilim*, *şekil bilgisi*, *yapı bilgisi*, *morfoloji* ve *yapı bilimi* madde başları karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu terimler içinde *biçim bilimi* ve *yapı biliminin* herhangi bir alan etiketi ile işaretlenmeden sözlüğe dâhil edildiğini görebilmekteyiz.

Biçim bilimi madde başının sözlük kullanıcılarını yönlendirdiği ve bir biyoloji terimini açıklamasına rağmen herhangi bir alan etiketi içermeyen *yapı bilimi* madde başı TS'de şu şekilde tanımlanmıştır:

yapı bilimi 1. ad Bitkilerde ve canlılarda organların yapılarını, biçimlerini, biçimleriyle görevleri arasındaki ilgiyi inceleyen bilim kolu, morfoloji. 2. ad Yapı bilgisi. (TDK, 2011: 2526)

Yapı biliminin ilk tanımı, sözlük kullanıcılarını 19. yüzyılda öncelikli olarak doğa bilimleri literatüründe kullanılan *biçim bilim* (morphology) terimine götürmektedir. Ancak söz konusu terim, doğa bilimlerindeki anlamından farklı olarak 1860'lardan itibaren dil bilim çevreleri tarafından bir dil bilim alt alanını karşılamak üzere de kullanılmıştır (Matthews, 1991: 3). Bu sebeple ilgili anlamın, *yapı bilimi* madde başında değil de *biçim bilimi* ve *morfoloji* madde başında -dil bilim literatüründe daha sık kullanıldığı biçimi göz önüne alınarak- yeniden kurgulanması gerektiği ifade edilebilir.

Yapı bilimi madde başının (alan etiketi ile işaretlenmeden yapılan) ikinci tanımının bizi gönderdiği *yapı bilgisi* madde başı ise TS'de şu şekilde yer almaktadır:

yapı bilgisi ad, dil bilgisi Kelimelerin yapısını, türeme yollarını ve çekim biçimlerini içeren bilgi, şekil bilgisi, yapı bilimi, morfoloji. (TDK, 2011: 2526)

Sözcüklerin iç yapılarını inceleyen *biçim bilim*, sözcük türetimi ve çekimi dışında bir öbek yapı gibi kurulan ve söz dizimi arakesitini oluşturan karmaşık sözcük yapılarını da incelemektedir. Bu sebeple söz konusu tanımda *biçim bilimin*, sözcüklerin birleşim yollarına odaklandığına da yer vermek gerekmektedir.

Yapı bilgisinin tanımı, her ne kadar *biçim biliminin* karşılığı gibi görünse de madde başında *bilimi* yerine tercih edilen *bilgisi* terimi de bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü *yapı bilgisi* (*şekil bilgisi*), temel olarak bir dilin *biçim bilimsel* kurallarına odaklanmaktadır. Yani söz konusu terim(ler), bütünü ile dil bilgisinin kapsamına girmektedir. Bu sebeple TS'nin *yapı bilgisi* madde başı üzerine kurduğu dil bilimsel bağlamdaki *biçim bilim*, kavramsal olarak *yapı bilimi* terimine daha yakındır. Bu noktada TS'nin dil bilimi ve dil bilgisi ayrımı yapmadığı söylenebilir. *Yapı bilimi* teriminin de dil bilimsel araştırmalarda çoğunlukla tercih edilmediği düşünülürse TS'de henüz yer almayan *biçim bilimi* teriminin sözlüğe dâhil edilerek ilgili kavramsal çerçeve eşliğinde tanımlanması, sözlük bilimsel tanımlama bakımından daha uygun görünmektedir.

Özetle *biçim bilimi* teriminin dil bilimsel çerçevede iki farklı şekilde kullanıldığı¹⁵ (Booij, 2007: 23-24) düşüncesinden yola çıkarak TS'nin *biçim bilgisi* ve *biçim bilim* arasında kavramsal olarak bir ayrım inşa etmesi gerektiği ve *yapı bilimi/bilgisi* terimleri yerine, *biçim bilim/biçim bilgisi* terimlerinin öncelikli olarak seçilmesi gerektiği söylenebilir.

3.1.2. Sözcük (Word, Lexeme, Word Token, Word Form)

Özelde *biçim bilimin* genelde ise dil bilimin en temel kavramlarından biri olan *sözcük*, TS'de bir terim olarak kendisine karşılık bulamamıştır. *Biçim bilimsel* bağlamda tanımı yapılmayan *sözcük* (ilgili diğer madde başları *kelime*, *lügat* ve *söz*), TS'de herhangi bir alan etiketi ile işaretlenmemiştir.

¹⁵ *Biçim bilim* terimi bir dilin çekim, türetim ya da sözcük yapımı gibi dil bilimsel kurallarını karşılamamanın yanında sözcüklerin iç yapılarını inceleyen dil bilim alt dalı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Booij (2007: 23-24) bu kuralların dil bilgisinin alanına ait olduğunu *biçim bilimin* ise dil bilim alanına ait bir kavram olduğunu dile getirmiş ve söz konusu iki ayrımı kesin *biçimde* belirtmiştir.

kelime ad, *Arapça kelime Anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük, lügat: "Tayyare kelimesine alışan millet, uçak kelimesine de alışır."* - Orhan Veli Kanık (TDK, 2011: 1381)

lügat -ti *Arapça lügat 1. ad, eskimiş Kelime, söz, sözcük.* (TDK, 2011: 1594)

söz 2. ad *Bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği, kelime, sözcük.* (TDK, 2011: 2153)

sözcük -ğü ad *Kelime: "Can ile ruh sözcükleri çoğu zaman aynı anlamda kullanılıyor."* - Aydın Boysan (TDK, 2011: 2155)

Biçim bilimsel çerçevede *sözcüğün* tanımı, bulunduğu bağlama göre (*söz dizimsel, ses bilimsel ve dil bilimsel*) değişiklik gösterebilmektedir. Belirli bir metin ya da konuşma içinde kullanılan sözcükler *simgesel sözcük* (word token) terimi ile karşılanırken, herhangi bir metin ya da konuşmadan bağımsız olarak soyut anlam kazananlar *sözcük birim*¹⁶ (lexeme), somut anlamlılar ise *biçim sözcük* (word form) terimleri ile karşılanabilmektedir (Haspelmath ve Sims, 2010: 15).

Genel bir sözlük olma özelliği gösteren Oxford Çevrim İçi İngilizce Sözlük'te yer alan *sözcük* (word) madde başı, kapsamlı tanımlamaları ile sözlük bilimsel anlamda önemli veriler sunmaktadır. İlgili sözlükteki *sözcük* madde başında yer alan tanımlar içinde "1 Bir tümce oluşturmak için diğer sözcüklerle birlikte (veya bazen tek başına) kullanılan ve genellikle yazıldığında veya yazdırıldığında her iki tarafına da boşluk konulan, tek ve anlamlı konuşma veya yazı ögesi" ve "1.1 Çekimli ve değişken biçimlerden oluşan kavramsal dil birimi" tanımı biçim bilimsel bağlamda yapılmış tanımlardır.

sözcük isim

1 Bir tümce oluşturmak için diğer sözcüklerle birlikte (veya bazen tek başına) kullanılan ve genellikle yazıldığında veya yazdırıldığında her iki tarafına da boşluk konulan, tek ve anlamlı konuşma veya yazı ögesi "'resmi olmayan' kelimesini sevmiyorum" 1.1 Çekimli ve değişken biçimlerden oluşan kavramsal dil birimi. "O kelimenin tam anlamıyla bir bilgi işçisidir ve eğitimde en iyi uygulamalara dahil olan herkesin duyması gereken bir mesaj iletir." 1.2 genellikle çoğul Konuşulan veya yazılan bir şey; bir açıklama veya açıklama. "dedesinin sözleri iyi niyetliydi" 1.3 tekil olumsuz anlamlı Konuşulan veya yazılan bir şeyin en küçük miktarı bile. "hiçbir

¹⁶ Sözcük birimler bir dilin sözlüğünde madde başı olarak yer alan temel birimler (Katamba, 1993: 17) iken biçim sözcükler bir dizi dil bilimsel işlevi karşılayan sesler dizisidir (Haspelmath ve Sims, 2010: 16).

sözüne inanmayın” 1.4 tekil Öfkeli biçimde konuşma. “babası onunla bu konuda konuşacaktı” 1.5 sayılamayan isim Eylemden farklı olarak konuşma. “reddettiği toplumun değerlerine söz ve eylem olarak uyuyor” 2 Bir komut, parola veya sinyal. “biri bana oynamaya başlamam için komut verdi” 2.1 sayılamayan isim İletişim; haberler. “Savaş Ofisi’nden haber gelir diye Edinburgh’tan ayrılmaktan korktum” 3 birinin sözü Bir kişinin özellikle başka bir kişinkinden farklı olduğunda gerçeği açıklaması. “mahkemede benim sözüme karşı onun da sözü olurdu” 3.1 Bir söz veya güvence. “her şey halledilecek, sana söz veriyorum” 4 tekil Bir oyunun, operanın veya icra edilen başka bir parçanın metni veya sözlü kısmı; bir komut dosyası. “Sözlerini öğrenmek zorunda kaldı” 5 Bir bilgisayardaki 16 veya 32 bit uzunluğundaki temel bir veri birimi. (Erişim Tarihi: 8.6.2021)

Türk Dil Kurumu’nun sözlük veri tabanında (sozluk.gov.tr) yer alan terim sözlükleri incelendiğinde (*Bilişim Terimleri Sözlüğü*, *Bilgisayar Terimleri Sözlüğü*, *Yazın Terimleri Sözlüğü* ve *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*) sözcük teriminin çeşitli bağlamlarda tanımlandığı görülebilmektedir. Oxford Çevrim İçi İngilizce Sözlük’te yer alan sözcük tanımının şifreleme işlevini yerine getiriyor olması ve Türk Dil Kurumu’nun ilgili terim sözlüklerinde de *sözcük* teriminin çeşitli uzmanlık alanlarında tanımlanmasından yola çıkılarak, TS’de yer alan sözcük madde başının da kapsamlı biçimde yeniden düzenlenebileceğini söylemek mümkündür. Biçim bilimsel bağlamdaki *simgesel sözcük*, *biçim sözcük* ve *sözcük birim* terimlerinin genel sözlüğe dâhil edilip edilmeyeceği ise ayrı bir tartışma konusudur. Genel sözlükte bu terimlere yer verilmesi dahi biçim bilimsel bağlamda yapılan bir sözcük tanımında sözcüğün farklı şekillerde tanımlanabileceği vurgusuna yer verilerek sözlük kullanıcısı açısından daha işlevsel bir tanımlama yapılabilir.

3.1.3. Biçim Birim (Morpheme)

Biçim bilimsel atomlar olarak nitelendirilen (Haspelmath ve Sims, 2010: 14) *biçim birimler*, bir dilde bir yandan biçim bilim diğer yandan da söz dizimi ilişkileri kurması nedeni ile literatürde oldukça tartışmalı bir konudur. Biçim bilimsel ve söz dizimsel ilişkilerden başka anlamsal ilişkiler kurmaları (Allerton, 2017: 49) nedeni ile de *biçim birimlerin* tanımlanması oldukça zordur. Biçim bilimsel bağlamda *biçim birimleri*, sözcükleri meydana getiren dil bilimsel ya da anlamsal işlev gören birimler olarak tanımlamak mümkündür (Katamba, 1993: 21).

TS’de *biçim birim* terimi “kelimelere dil bilgisi bakımından biçim veren, çoğu ek durumunda olan öge, morfem” (TDK, 2011: 331) şeklinde yer almıştır¹⁷. Allerton’un (2017: 49) da ifade ettiği üzere *biçim birimler*, dil

¹⁷ Biçim birimlerin ses bilimsel özellik kazanarak aldığı biçimlere karşılık gelen biçimcik (morph) (Uzun, 2006: 23) ile bir biçim birimin yüzey yapıdaki

bilgisel yapı taşları olmaları yanında anlam bilimsel nitelikler de taşımaktadır. Hatta *biçim birimleri*, “*ayırt edici sesbirim ya da ses dizisi*” (Katamba, 1993: 21-24) olarak tanımlayan araştırmacılar da mevcuttur. TS’de yer alan ve genel itibari ile dil bilgisel çerçevede tanımlanan *biçim birimi* madde başı, *-sözcük* teriminde olduğu gibi- çok boyutlu bir şekilde tasarlanmalı ve ilgili tanımda biçim birimlerin anlamsal ve sessel özelliklerine de yer verilmelidir.

3.1.3.1. Biçim Birim Türleri: Kök (Root), Ek (Affix) ve Gövde (Stem)

Biçim bilim literatüründe *biçim birimler*, sözcük değeri taşıyan *kökler* (root) ve *kök olmayan* (non-root) dil bilgisel biçim birimler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu ayırım temelinde *kök*, açık sınıf üyesi olup bağımsız sözlüksel anlam taşırken *kök olmayan biçim birimler*, sözcükler arasındaki ilişkileri düzenleyerek onların anlamını değiştiren (türetim) ya da anlamına çeşitli katkılar sağlayan biçim birimler (çekim) olarak tanımlanmaktadır (Allerton, 2007: 213). Sözcüklerin bölünemeyen kısmını gösteren *kökler*, *bağımsız biçim birimler* olarak da adlandırılmaktadır. Kök olmayan dil bilgisel biçim birimler ise tek başlarına dilde varlık gösteremedikleri için *bağımlı biçimbirimlerdir*. Bağımsız biçim birim niteliği gösteren *kök* terimi TS’de “*Kelimenin her türlü ek çıkarıldıktan sonra kalan anlamlı bölümü: Yaptırmak kelimesinde kök, yap- bölümüdür.*” (TDK, 2011: 1495) şeklinde tanımlanmaktadır. İlgili tanım, kökün biçimsel özelliklerini karşılarsa da *köklerin* aynı zamanda açık sınıf üyesi biçim birim olmalarına dair bir vurgu tanımda yer almamıştır.

Kendi başına dilde mevcudiyet gösteremeyen *ekler*, bir sözcüğe ya da köke eklenen soyut anlamlı biçim birimlerdir. Bu bağlamda *ekleri* sözcük ya da köklerin anlamını/işlevini değiştiren birim olarak tanımlamak mümkündür (İmer vd., 2011: 112). TS’nin “*Kelime türetmek veya kelimenin görevini belirtmek için kullanılan, başa, sona veya kelimenin içine eklenebilen, bağımlı dil bilgisi öğeleri, lahika.*” (TDK, 2011: 765) tanımında *eklerin*, sözcük ya da köke eklendiği bilgisi verilerek onların aynı zamanda soyut anlamlı biçim birimler olduğu ifade edilmiştir¹⁸. İlgili tanımda değinilen ek türlerinden *iç ek* (infix) (“*Bazı dillerde kelime kökünün içine*

çeşitlenmelerini ifade eden alt biçimcik (allomorph) (biçim birimcik) (Haspelmath ve Sims, 2010: 24) terimleri ise TS’de madde başı olarak bulunmamaktadır.

¹⁸ Biçim bilim literatüründe *eklerle* ayrımı yapılan ve çoğunlukla sözcükler ile karıştırılan (Halpern, 2017) ancak *eklere* göre söz dizimsel olarak hareket etme özgürlüğüne sahip olan *biçimcelere* (clitic) ve biçimcelerin eklendiği *konaklara* (host) ait madde başı bulunmamaktadır. Ek ve biçimce arasındaki ayrıntılı bilgi için bk. Haspelmath ve Sims, 2010.

giren ek.”) (2011: 1144), *ön ek* (prefix) (“*Bazı yabancı dillerde kökün önüne gelerek kelimeye belirli bir anlam katan ek: anormal, biçare, nadan gibi.*”) (2011: 1853) ve *son ek* (suffix) (“*Kelimelerin kök veya gövdesinin sonuna gelen ek.*”) (2011: 2138) de TS’de müstakil madde başları ile tanımlanmıştır. Ancak *iç ek*, *ön ek* ve *son ekin* tanımlarında söz konusu ek çeşitlerinin taban ya da köke eklendikleri bilgisine yer verilmemiş ve yalnızca Türkçe temelinde bu terimler tanımlanmıştır. Ek türlerinin tanımlarında sadece *ön ek* için örneklendirme yapılmış, *son ek* ve *iç ek* madde başlarında yer alan tanımlarda örneklendirmeye başvurulmamıştır. Biçim bilim literatüründe bir başka ek türü olan ve tabanın her iki tarafına da eklenen ekleri karşılamak üzere kullanılan *serpik ek* (circumfix) (Haspelmath ve Sims, 2012: 20) terimine ise TS’de yer verilmemiştir.

Eklerin sözcük ya da köklere eklendiği kısım olarak kabul edilen *taban* (base), üzerine çekim eki aldığı zaman *gövde* (stem) terimi ile karşılanabilmektedir (Aronoff ve Fudeman, 2011: 3). TS’de *taban*, bir biçim bilim terimi olarak yer almamakta, *gövde* ise “*Ad ve fil köklerinden yapım ekleriyle türetilmiş kelime: Evli (ev-li), inanç (inan-ç), sevdirmek (sev-dir-mek).*” (TDK, 2011: 975) şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu tanım, biçim bilimsel bağlamdaki *gövde* terimini tam anlamı ile karşılamamaktadır. İmer vd. (2011) *gövde* için şu tanımı yapmaktadırlar:

gövde (stem) biçimbilim Çekim eklerinin eklendiği taban. Bu anlamda gövde, bir kök ya da türetilmiş biçim olabilir; örn. çanta-lar-ın sözcüğünde -lar çoğul ekinin eklendiği çanta sözcüğü kök, -ın iyelik ekinin eklendiği çanta-lar ise gövdedir. (İmer vd., 2011: 144)

Yukarıda yer alan tanımdan yola çıkılarak TS’de yer alan *gövde* teriminin, dil bilimsel bağlamda *türetim* odaklı tanımlanmasından ziyade *çekim* odaklı tanımlanması gerektiği söylenebilir.

3.1.4. Biçim Bilimsel İlişkiler: Çekim ve Sözcük Yapımı (Türetim ve Birleşim)

3.1.4.1. Çekim

Biçim bilimsel ilişkileri *çekim* (türetim ile birleşimi içine alan) ve *sözcük yapımı* olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu ilişkilerden ilki olan ve *biçim sözcük* oluşturma sürecine karşılık gelen *çekim* TS’de “*Füllerin çeşitli zaman, kişi ve kiplere, adların da ad durumlarına göre uğradığı biçimleri, tasrif.*” (TDK, 2011: 511) olarak yer almıştır. Söz konusu tanımda *ad* (nominal) ve *eylem kökenli* (verbal) çekim kategorilerinden yalnızca *zaman*, *kişi*, *kip* ve *durum* kategorilerine yer verilmiştir. Oysa yaygın biçimde görülen *ad kökenli* çekim kategorileri içinde *sayı*, *durum*, *iyelik* ve *cinsiyet* yer alırken, *eylem kökenli* çekim kategorileri arasında *zaman*, *görünüş*, *kip* (*kiplik*), *uyum*, *sayı* ve *çatı* da yer almaktadır (Haspelmath ve Sims, 2010:

82). Söz konusu ad ve eylem kökenli çekim kategorileri göz önüne alınarak TS'de ilgili tanımın güncellenerek tanıma *biçim sözcük* vurgusunun da eklenmesi gerektiği ifade edilebilir. Ayrıca TS'de (2011: 511) *çekimli* (“Çekim ekleri alabilen.”) madde başına koşut olarak *çekimsiz* madde başının da eklenmesi teklif edilebilir. Biçim bilimdeki çekimsel ilişkilerden yola çıkılarak *çekim eki* madde başının da kimi açılardan düzeltilmeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir:

çekim eki ad, dil bilgisi Fiil, ad kök veya gövdelerine gelerek bağlı oldukları kelime gruplarına göre kelimeler arasında durum (hâl), iyelik, çokluk, zaman, kişi ilişkisi kuran birim: ev-e, ev-im, ev-ler, gel-di, gel-di-m, gel-di-ler gibi. (TDK, 2011: 511)

TS'deki *çekim eki* madde başının, “ad ya da eylemlerin kök veya gövdelerine eklenerek eklendiği sözcüğün tümce içindeki işlevini belirten ek” (İmer vd., 2011: 72) açıklaması eşliğinde yeniden gözden geçirilmesi ve söz konusu çekim kategorilerinin tümünün (ad ve eylem) ilgili tanımda verilmesi gerekmektedir. Çekim eklerinin *biçim sözdizimsel* (morphosyntactic) ilişkiyi düzenleyici niteliğinden (Aranoff ve Fudeman, 2011: 159) de bahsetmek mümkündür.

3.1.4.2. Türetim

Açık sözcük sınıfında yer alan ad, sıfat ve eylemler çeşitli sözcük oluşturma yolları ile genişletilerek (Booij, 2007: 51) yeni anlamlar kazanabilmekte ve türetim/birleştirme sonucu yeni *sözlük birimler* elde edilebilmektedir. Söz konusu süreç, biçim bilimde *türetim* ve *birleştirme* yolu ile gerçekleştirilmektedir. Yeni sözlük birimler oluşturma sürecine karşılık gelen *türetim*¹⁹ TS'de *türetme* madde başı ile karşılık bulmuştur.

türetme ad, dil bilgisi Ad ve fiillerin kök veya gövdelerine yapım eki getirilerek kelime kurma, iştikak: Göz-lük-çü, söyle-n-ti, sev-gi gibi. (TDK, 2011: 2401)

Eklendiği kök ve gövdeleri yeni bir sözlük birim yapan *türetim ekleri* ise TS'de *yapım eki* madde başında “Kelime kök veya gövdesine getirilerek kelimenin yeni bir anlam kazanmasını sağlayan ek: -lik (göz-lük); -ci (ev-ci); -li (ev-li); -inç (sev-inç); -gi (sev-gi); -daş (vatan-daş) gibi.” (TDK, 2011: 2527) şeklinde yer almıştır. *Türetim ekleri*, yeni *sözlük birim* oluşturma yanında eklendikleri kök ya da gövdelerin sözcük türünü de değiştirebilmektedirler (İmer vd. 2011: 265). *Türetim eklerinin* tür değiştirici özelliğine TS'de değinilmemiştir. Ayrıca TS'de verilen örnekler ile uyumlu olarak *addan ad, addan eylem, eylemden ad, eylemden eylem* ile *sıfat* ve

¹⁹ *Türetim* sözcüğü madde başı olarak TS'de bulunmamaktadır. *Türetim* için kullanılan *yapım* teriminin tanımına da ilgili madde başında yer verilmemiştir.

belirteç türeten yapım eklerine de tanımda yer verilmesi gerektiği söylenebilir.

3.1.4.2.1. Eksiz Türetim

Dillerde türetim her zaman ekler yolu ile gerçekleştirilmemektedir. Biçimbilim literatüründe *eksiz türetim* (derivation without affixation) terimi ile karşılanan, *kaynaştırma* (blending), *kısaltma* (acronym), *kırpma* (clipping), *örneksime* (analogy) *köken yakıştırma* (folk etymology) ve *geri oluşum* (back formation) gibi sözcük türetim süreçlerinden bahsetmek mümkündür (Plag, 2003: 107). TS’de *eksiz türetim* süreçlerini karşılayan terimler ise şunlardır: *Kaynaştırma*, *kesik kelime*, *kısaltmalı kelime*, *kısma ad* ve *örneksime*.

Anlamında herhangi bir değişiklik yapmadan bir sözcüğün belirli kısmının kırılarak kullanılması şeklinde tanımlanabilecek (İmer vd., 2011: 175) *kırpma*ya karşılık olarak TS’de *kesik kelime* (TDK, 2011: 1397) terimi tercih edilmiştir: “*Bir bölümü kesilerek kullanılan söz: foto (fotoğrafçı), oto (otomobil), akü (akümülatör).*” Bir diğer *eksiz türetim* terimi olan ve TS’de *kısaltmalı kelime* ile de karşılanan *kısma ad* ise “*Kısaltması yapılacak kelime veya kelimelerin ünlü ve ünsüzlerinden yararlanarak gerektiğinde bir ünlü ekleyerek akılda kalabilecek bir söz oluşturma, kısaltmalı kelime, akronim: İLESAM, ASELSAN gibi.*” (TDK, 2011: 1425) tanımı ile sözlük kullanıcısının karşısına çıkmaktadır. *Kısaltmaları*, sözcük dizisinin ilk harflerinin birleştirilmesi yolu ile yeni bir sözcüğün oluşturulma süreci olarak tanımlamak mümkündür. *Portmanto sözcük* terimi ile karşılanan *kaynaştırma* ise “*Kelime veya birleşik kelime içerisinde bir araya gelen seslerin birbirlerini etkileyerek kısaltmaya yol açması olayı: Kayın ana>kaynana, kayın ata>kaynata, sütlü aş>sütlaç gibi.*” şeklinde (TDK, 2011: 1369) TS’de yer almaktadır. *Kaynaştırmalar* için birleşik sözcük temelli bir tanım yerine, söz dizimsel bakış açısı ile öbek temelli (Çürük, 2019: 119) bir tanım yapmak daha uygun görünmektedir. Tanımda belirtilenden farklı olarak *kaynaştırmalar*, sözcük odaklı değil öbek odaklıdır²⁰.

Kendisi de bir *örneksime* (analoji) sonucu elde edilen terim olan *örneksime* ise TS’de “*Bir kelime veya ek örnek tutularak başka kelime ve eklerin yaratılması, kıyas, analogi: ‘Örneksime’ sözü ‘mühimseme’,*

²⁰ Birleşik sözcük ve öbekler arasında daha fazla bilgi için bk. Haspelmath ve Sims (2010), Çürük (2019)

'önemseme' sözleri örnek tutularak yapılmıştı." (TDK, 2011: 1859) tanımı ile karşılanmıştır.

TS'de *kesik kelime* ile karşılanan *kırpma* türetim sürecine benzer bir *eksiz türetim* süreci olan ve çoğunlukla bir sözcükten bağımlı biçimbirimin çıkarılması yolu ile yeni bir sözcük elde edilmesi sürecine karşılık gelen *geri oluşum* ile dillerin, farklı dillerden kopyaladığı sözcüklerin dil kullanıcıları tarafından yeniden yorumlanmasına karşılık gelen *köken yakıştırma* (Aronoff ve Fudeman, 2011: 122) terimleri TS'de madde başı olarak yer almamaktadır.

3.1.4.3. Birleşim

İki ya da ikiden fazla sözcük birimin bir araya gelerek birleşik sözcük oluşturma süreci olan *birleşim* sonucu meydana gelen *birleşik sözcükler*, her iki unsurunun da bağımsız sözcük birim olmaları bakımından türemiş sözcüklerden ayrılmaktadır. *Birleşik sözcükler* her ne kadar sözcük öbekleri ile benzerlikler gösterse de *birleşik sözcük* ile sözcük öbekleri arasında anlamsal, sessel, biçimsel ve söz dizimsel bakımdan çeşitli farklılıklar mevcuttur (Haspelmath ve Sims, 2010: 195).

TS'de yer alan birleşim terimleri şunlardır: *Birleşik ad*, *birleşik isim* ve *birleşik sözcük*. Söz konusu terimlerden yola çıkarak TS'nin *birleşik sözcük* noktasında *ad* ve *sözcük* şeklinde bir ayrım gittiğini gözlemlemek mümkündür:

birleşik ad *ad*, *dil bilgisi Birleşik kelime biçiminde belirli kurallar içinde kalıplaşmış ad*, *birleşik isim*: *Aslanagzı*, *başşehir*, *kaptıkaçtı*, *gecekondu*, *çuha çiçeği*, *duvar saati*, *findık faresi*, *yer elması* gibi. (TDK, 2011: 358)

birleşik kelime *ad*, *dil bilgisi Yeni bir kavramı karşılamak üzere belirtisiz isim tamlamalarından, sıfat tamlamalarından, isnat gruplarından, birleşik fiillerden, ikilemelerden, kısaltma gruplarından veya kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan kelimeler*: *yer çekimi*, *hanumeli*, *ses bilgisi*; *beyaz peynir*, *açıkgöz*, *toplu iğne*; *eli açık*, *sırtı pek*; *söz etmek*, *zikretmek*, *hasta olmak*, *gelebilmek*, *yazadurmak*, *alivermek*; *çoluk çocuk*, *çitçit*, *altüst*; *başüstüne*, *günaydın*; *sağ ol*, *ateşkes*, *külbastı* gibi. (TDK, 2011: 358)

Bu ayrım, biçim bilim literatüründeki *çözümlemeli* (analytic) ve *birleşimsel* (synthetic) birleşikler ayrımına uygun görünmektedir. *Birleşik ad* madde başında karşımıza çıkan *çözümlemeli birleşikler*, içinde eylemcil içermeyen yapılar iken *birleşik kelime* terimi ile karşılanan *birleşimsel birleşikler* bünyelerinde eylemcil barındıran yapılardır (Uzun, 2006: 42). Ancak TS'de yer alan tanımlar, biçim bilimsel analize tabi tutulduğunda terim noktasında sağlanan ayrım, tanım noktasında sağlanmamış

görülmektedir. TS’de oldukça geniş kapsam içinde tanımlanan *birleşik kelime* ve daha dar kapsamlı *birleşik ad* (birleşik isim) tanımları, birleşik sözcük biçimleri göz önüne alınarak yeniden tanımlanmalı, örnekler de söz konusu tanımlara koşut biçimde verilmelidir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

TS’de yer alan *biçim bilim* terimleri ile tanımlarının sözlük bilimsel analizinden yola çıkılarak, TS’nin öncelikli olarak hedef kitleye uygun etiketleme ve tanımlama yapması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Fathi’nin (2014) de ifade ettiği üzere, alan uzmanlarının genel sözlük kullanıcısı olarak göz önüne alınmaması temayülünün TS için de geçerli olduğu gözlemlenmektedir. Basılı sözlüklerde mümkün olmasa da çevrim içi sözlüklerde, söz konusu sorun -daha önce Nielsen’in (2013) önerdiği biçimde- uzman, yarı uzman ve uzman olmayan kullanıcılara yönelik farklı tanımların yapılması ile aşılabilir niteliktedir. Bu bağlamda TS’nin çevrim içi sürümünde bulunan terim ve tanımlar için çok katmanlı bir kullanıcı profili oluşturulması teklif edilebilir.

TS’de yer alan dil bilgisi etiketli *biçim bilim* terimlerinin analizi sonucunda, sözlük bilim eleştiri nesnesi olarak etiketlerin de sözlüklerin yapım ve güncelleme aşamasında göz ardı edilmemesi gerektiği söylenebilir. Çünkü etiketler, madde başlarının tanımları için hem sözlükçülere hem de sözlük kullanıcılarına bir bağlam sunmaktadır. Buradan hareketle, sözlüklerin planlama aşamasından itibaren, etiketlerin sistematik biçimde sınıflandırılarak uzmanlık alanlarının kapsamlarının birbirine karışması önlenmelidir. Ayrıca sözlükçüler, kullanım kılavuzlarında sözlükte yer alan etiketlerin kapsamlarını da açıkça ortaya koymalıdır.

TS’de alan etiketleri ile işaretlenen terimler arasında birlik sağlanmalı ve özellikle *dil bilgisi* ile *dil bilimi* alanındaki çok terimlilik sorunu (Boz, 2018) terimlerin sistematik hale getirilmesi ile aşılmalıdır. İlgili terimlerin tanımları, bir yandan sözlük kullanıcılarının ihtiyaçlarını (şifreleme işlevini) karşılarken diğer yandan tutarlı olmak zorundadır. İlgili sözlükte güncellemeler yapılırken, bir terim sözlüğü ile genel sözlük arasında yapısal olarak farklılıklar olacağı düşüncesinden de uzaklaşılmalıdır.

Daha önce TS’de yer alan dil bilimsel yanlışlıklara değinen Uzun (2003: 292), tanımlarda yer alan dil bilimsel bilgilerin yakın döneme ait dil bilimsel bulgular eşliğinde güncellenmesi gerektiğini ifade eder. Argunşah (2019) da TS’nin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini dile getiren

araştırmacılarıdır. Bu noktadan hareketle TS'de yer alan ve kavramsal arka planı bakımından dil bilgisi terimlerinden ayrılan *biçim bilim* terimlerinin *dil bilgisi* etiketi ile işaretlenmesi yerine *dil bilimi* etiketi ile işaretlenmesi teklif edilebilir. Böylelikle ontolojik bakımdan farklılık gösteren dil bilimin temel kuramsal terimleri ile bir dilin dil bilimsel kurallarına karşılık gelen terimleri arasında da bir ayırım inşa edilebilecek, sözlük kullanıcıları da bu ayırım (dil bilim ve dil bilgisi etiketi ayırımı) eşliğinde ilgili terimler hakkında bir tanım bağlamı oluşturabileceklerdir.

KAYNAKÇA

AKASU, Kaoru (2013). "Methods in Dictionary Criticism", *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, Ed. Howard Jackson, London: Bloomsbury, 48-61.

ALLERTON, David John (2017). *Essentials of Grammatical Theory: A Consensus View of Syntax and Morphology*, New York: Routledge.

ARGUNŞAH, Mustafa (2019). "Türkçe Sözlük'te Tanımlama ve Tanıklama Sorunları", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 16: 1-13.

ARONOFF, Mark ve FUDEMAN, Kirsten (2011). *What is Morphology*, West Sussex: Wiley-Blackwell.

ASLAN, Ezgi (2020). "Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(23): 155-169.

ATKINS, B. T. Sue ve RUNDELL, Michael (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford: Oxford University Press.

BERGENHOLTZ, Henning (2014). "Sözlük Nedir?", Çev. Ezgi Corga, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 10: 7-21.

BERGENHOLTZ, Henning ve KAUFFMAN, Uwe (1997), "Terminography and lexicography: A critical survey of dictionaries from a single specialised field", *Hermes- Journal of Linguistics*, 18: 91-125.

BOOIJ, Geert (2007). *The Grammar of Words*, Oxford: Oxford University Press.

BOZ, Erdoğan (2015). "Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi", *Erdem*, 69: 41-52.

BOZ, Erdoğan (2018). “Türk Dil Bilgisi Terminolojisinde Çok Terimlilik (Çok Adlılık) Sorunu”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3): 1592-1603.

BREWER, Charlotte (2016), “Labelling and Metalanguage”, *The Oxford Handbook of Lexicography*, Ed. Philip Durkin, Oxford: Oxford University Press.

BURKHANOV, Igor (1998). *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology*, Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.

CABRE, M. Teresa (1999). *Terminology: Theory, Methods, and Applications*, Philadelphia&Amsterdam: John Benjamins.

ÇÜRÜK, Yasemin (2019). “Birleşik Sözcük mü Öbek mi?”, *Türkoloji Dergisi*, 23: 105-122.

FATHI, Besharat (2014). “Uzmanlar ve Uzman Sözlükbilimi: Bakış Açıları ve İhtiyaçlar”, Çev. Ezgi Aslan, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21, 1: 91-112.

GİRİŞEN, Nilay (2019). *Terminolojide Tanım Tipolojisi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

GİRİŞEN, Nilay (2020). “Terminolojide Tanım ve Tanım Çözümleme Ölçütleri”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı 1: 53- 73.

GÖKTER GENÇER, Bilge (2018). *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

GÖKTER GENÇER, Bilge ve YAVUZARSLAN, Paşa (2020). “Genel Sözlüklerde Tanım ve Tanımlama Yöntemleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3: 392-411.

HALPERN, Aaron L. (2017). “Clitics”, *The Handbook of Morphology*, Ed. Andrew Spencer ve Arnold M. Zwicky, USA: Blackwell Publishing, USA, 101-122.

HARTMANN, R.R.K. ve JAMES, Gregory (1998). *Dictionary of Lexicography*, London and New York: Routledge.

HASPELMATH, Martin ve SIMS, Andrea D. (2010). *Understanding Morphology*, London: Hodder Education.

HIPPISLEY, Andrew ve STUMP, Gregory T. (2016). "Introduction", *The Cambridge Handbook of Morphology*, Ed. Andrew Hippisley ve Gregory Stump, Cambridge: Cambridge University Press, 1-24.

İMER, Kamile; KOCAMAN, Ahmet ve ÖZSOY, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

JACKSON, Howard (2002). *Lexicography: An Introduction*, UK: Taylor & Francis Routledge.

KATAMBA, Francis (1993) *Morphology*, New York: St. Martin's Press.

KILGARRIFF, Adam (2013). "Using Corpora as Data Sources for Dictionaries", *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, Ed. Howard Jackson, London: Bloomsbury, 77-96.

MATTHEWS, Peter H. (1991). *Morphology*, Cambridge: Cambridge University Press.

NIELSEN, Sandro (2013). "The Future of Dictionaries, Dictionaries of the Future", *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, Ed. Howard Jackson, London: Bloomsbury, 355-372.

ÖZCAN, Emrah (2018). "Sözlükbilim ve Sözlükçülük Terimlerinin Kullanımı Üzerine", *YILDIZ Journal of Educational Research*, 3 (2): 1-13.

PLAG, Ingo (2003). *Word-Formation in English*, Cambridge: Cambridge University Press.

TOSOVAC, Toma (2012). "Potentials and challenges of WordNet-based pedagogical lexicography: The Transpoetika Dictionary", *Electronic Lexicography*, Ed. Sylviane Granger And Magali Paquot, Oxford: Oxford University Press, 237-258.

TRAP-JENSEN, Lars (2013). "Researching Lexicographical Practice", *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, Ed. Howard Jackson, London: Bloomsbury, 35-47.

TÜRK DİL KURUMU (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

UZUN, Nadir Engin (2003). "Modern Dilbilim Bulguları Işığında Türkçe Sözlüğe Bir Bakış", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003: Mustafa Canpolat Armağanı*, Ed. A. Ata, M. Ölmez, Ankara: Sanat Yay., 281-29.

UZUN, Nadir Engin (2006). *Biçimbilim: Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

WELLS, Ronald A. (1973). *Dictionaries And The Authoritarian Tradition: A Study In English Usage and Lexicography*, Netherlands: Mouton.

ZÜLFİKAR, Hamza (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK Yayınları.

ÇEVİRİM İÇİ KAYNAKLAR

OXFORD ÇEVİRİM İÇİ İNGİLİZCE SÖZLÜK <https://www.oed.com>

TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜKLERİ VERİ TABANI
<https://sozluk.gov.tr>